

Ewa Michniewicz-Broda

Majątkowe skutki separacji sądowej

I. Uwagi wstępne

Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw¹ wprowadziła do polskiego prawa instytucję separacji. Separację ukształtowano jako instytucję zbliżoną do rozwodu, aczkolwiek niezależną od niego i w istocie swej odmienną, głównie przez fakt, iż nie powoduje ona ustania małżeństwa. Tym niemniej separacja znacząco wpływa na sferę osobistych i majątkowych praw i obowiązków małżonków. Niniejszy artykuł poświęcony został majątkowym skutkom separacji.

Generalna zasada odnosząca się do wszystkich skutków separacji zawarta została w przepisie art. 61⁴ § 1 k.r.o. w brzmieniu: „Orzeczenie separacji ma skutki takie, jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, chyba że ustawa stanowi inaczej”. W ramach skutków majątkowych zasada ta nie zawsze jednak mogłaby znaleźć zastosowanie wprost z uwagi na przywoływany już fakt, iż separacja, w przeciwieństwie do rozwodu, nie powoduje ustania małżeństwa. Dlatego też niektóre z jej skutków ustawodawca uregulował w osobnym przepisie, mimo że nie można nazwać ich wyjątkami od przedstawionej zasady. Do takich właśnie majątkowych skutków orzeczenia separacji należy wprowadzona art. 61⁵ k.r.o. rozdzielnosc majątkowa pomiędzy małżonkami, której poświęcono znaczną część niniejszego

¹ Dz.U. Nr 52, poz. 532. Zob. R. S z t y k, *Czynności notarialne z prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Rejent 1999, nr 8, s. 128-147.

artykułu. Osobno też zajął się ustawodawca dziedziczeniem ustawowym pomiędzy małżonkami pozostającymi w separacji, wprowadzając do kodeksu cywilnego art. 935¹ oraz zmieniając art. 940 k.c. Wskutek nowelizacji małżonek w separacji nie dziedziczy z ustawy po współmałżonku (art. 935¹ k.c.) i może zostać wyłączony od dziedziczenia z ustawy w trakcie trwania postępowania o orzeczenie separacji (art. 940 k.c.). W ramach skutków majątkowych separacji istotne znaczenie ma także kształt wzajemnych obowiązków alimentacyjnych pomiędzy małżonkami w separacji, które ustawodawca uregulował nieco odmiennie, niż ma to miejsce w przypadku małżonków rozwiedzionych (art. 61⁴ § 4 k.r.o.), dodając ponadto obowiązek wzajemnej pomocy (art. 61⁴ § 3 k.r.o.).

II. Rozdzielność majątkowa

Z chwilą prawomocnego orzeczenia separacji *ex lege* powstaje pomiędzy małżonkami rozdzielność majątkowa (art. 61⁵ k.r.o.). Powstanie rozdzielności jako ustroju majątkowego małżonków ma zatem charakter przymusowy i pozostaje obligatoryjnym ustrojem przez cały czas trwania separacji. Warto w tym miejscu zauważyć, iż podobnie przedstawia się sytuacja ustroju majątkowego małżonków w razie ubezwłasnowolnienia jednego z nich². Małżonkowie pozostający w separacji nie mogą zatem przez umowę ukształtować swych stosunków majątkowych w taki sposób, by powstała pomiędzy nimi wspólność ustawowa bądź umowna. Przymusowo każdy z małżonków posiada, od chwili uprawomocnienia się orzeczenia separacji, swój majątek odrębny, którym zarządza i rozporządza samodzielnie. Istniejący przed orzeczeniem separacji majątek wspólny staje się przedmiotem współwłasności obojga małżonków. Co do zasady mają oni w nim równe udziały (art. 43 § 1 k.r.o.), a jeśli wystąpią o podział majątku i jeden z nich skorzysta z możliwości, jaką daje art. 43 § 2 k.r.o. – sąd może orzec o nierównych udziałach.

Przepis art. 61⁵ k.r.o. nie wywoła swego skutku w postaci powstania między małżonkami rozdzielności majątkowej, w sytuacji gdy przed orzeczeniem separacji małżonkowie pozostawali już w ustroju rozdzielności

² Por. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 277.

majątkowej³ bądź z mocy łączącej ich stosownej umowy (art. 47 § 1 k.r.o.), bądź na mocy orzeczenia sądu o zniesieniu wspólności (art. 52 w zw. z art. 54 k.r.o.), bądź w razie uprzedniego ubezwłasnowolnienia jednego z małżonków (art. 53 w zw. z art. 54 k.r.o.). Art. 61⁵ k.r.o. znajdzie jednak zastosowanie dla określenia charakteru prawnego łączącego małżonków ustroju majątkowego w czasie trwania separacji poprzez wprowadzenie przymusu pozostawania w rozdzielnosci majątkowej⁴. Wobec orzeczenia separacji zmieni się więc charakter rozdzielnosci majątkowej umownej, jak i powstałej na podstawie art. 52 w zw. z art. 54 k.r.o., z dobrowolnego – tj. takiego, który małżonkowie mogli swobodnie zmienić w drodze umowy – na obligatoryjny w ciągu całego okresu pozostawania przez nich w separacji. Charakter ustroju rozdzielnosci wprowadzonej uprzednio umownie zmieni się ponadto w zakresie skuteczności względem osób trzecich, stając się skutecznym *erga omnes*, co oznacza, że wierzyciele małżonków, w stosunku do których sąd orzekł separację, nie będą mogli skorzystać z zarzutów, jakie daje art. 47 § 2 k.r.o., choćby o wyłączeniu wspólności nie wiedzieli⁵.

Tak szeroki zakres skuteczności ustroju rozdzielnosci majątkowej względem osób trzecich, istniejący z mocy prawa pomiędzy małżonkami w separacji, niesie ze sobą zagrożenie wykorzystania przez małżonków instytucji separacji w celu pokrzywdzenia wierzycieli. Dotychczas małżonkowie zamierzający udaremnić wierzycielowi, którego dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków, zaspokojenie się (na podstawie art. 41 § 1 k.r.o.) z majątku wspólnego, próbowali wykorzystać w tym celu instytucję zniesienia przez sąd wspólności majątkowej na podstawie art. 52 k.r.o. Powszechnie znanym zarówno w judykaturze, jak i doktrynie jest problem prowadzenia przez małżonków procesów o zniesienie wspólności majątkowej przez sąd, opartych na fikcyjnych przyczynach, a faktycznie służących pokrzywdzeniu wierzycieli. Przewidziana w art. 52 k.r.o. konieczność wska-

³ Tak również przyjmuje J. G a j d a, *Instytucja separacji w świetle noweli k.r.o.*, Monitor Prawniczy 1999, nr 9, s. 11.

⁴ Z wyjątkiem sytuacji rozdzielnosci powstałej z mocy prawa wskutek ubezwłasnowolnienia jednego z małżonków, które już ów skutek powoduje.

⁵ Szerzej na temat skuteczności umowy o rozdzielnosci majątkowej m.in. SN w uzasadnieniu wyroku z dnia 30 maja 1996 r. (III CZP 54/96, OSNC 1996, z. 10, poz. 130) i A. M a r c i n k o w s k i w aprobującej glosie do tego orzeczenia (Palestra 1997, nr 1-2, s. 237).

zania przez stronę ważnych powodów i przeprowadzana przez sądy w ramach postępowania dowodowego weryfikacja ich faktycznego istnienia ogranicza jednak w znacznym stopniu możliwość zniesienia wspólności w drodze sądowej. W piśmiennictwie⁶ i judykaturze⁷ dokonano szczegółowej interpretacji pojęcia ważnych powodów, obligując przy tym sądy do wnikliwego ich badania, aby w ten sposób zapobiec możliwości pokrzywdzenia wierzycieli. Tymczasem, orzekając separację, sąd koncentruje się głównie na badaniu stosunków osobistych pomiędzy małżonkami, by móc następnie ustalić, czy zachodzą przesłanki niezbędne dla orzeczenia separacji (art. 61¹ k.r.o.). Nie wkracza zaś w zasadzie w sferę ich interesów majątkowych, a tym bardziej nie analizuje skutków, jakie może wywołać orzeczenie separacji w sferze praw majątkowych osób trzecich, w tym wierzycieli małżonków. W tej sytuacji uzyskanie orzeczenia separacji może okazać się dla działających w porozumieniu ze sobą małżonków o wiele łatwiejsze niż uzyskanie wyroku sądu na podstawie art. 52 k.r.o., zwłaszcza gdy nie mają oni wspólnych małoletnich dzieci i sąd może orzec separację jedynie na podstawie ich zgodnego żądania (art. 61¹ § 3 k.r.o.).

Na marginesie warto zauważyć, iż skierowanie do sądu żądania orzeczenia separacji jest korzystniejsze dla małżonków niż wystąpienie o rozwód, i to nie tylko ze względu na brak przesłanki trwałości rozkładu pożycia (art. 61¹ § 1 k.r.o.), ale i z uwagi na to, iż po zniesieniu separacji

⁶ Kwestie te poruszali m.in. L. Stecki, *Ustanie ustawowej wspólności małżeńskiej majątkowej*, Poznań 1968, s. 12-14; J.S. Piątkowski w głosie opublikowanej w NP 1978, nr 11-12, s. 1690; A. Karnicka-Kawczyńska i J. Kawczyński, *Skarga pauliańska*, Prawo Spółek 1999, nr 1, s. 18; A. Marcinkowski w głosie do wyroku SN z dnia 30 maja 1996 r. (III CZP 54/96), opublikowanej w Palestrze 1997, nr 1-2, s. 237; A. Oleszko w głosie do wyroku SN z dnia 22 listopada 1994 r. (II CRN 131/94), opublikowanej w PiP 1995, nr 12, s. 98; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 272-273.

⁷ Zagadnieniem tym zajął się SN m.in. w wyroku z dnia 23 lipca 1997 r. (II CRN 105/97, Prok.i Pr. 1998, nr 1, s. 29); w wyroku z dnia 29 stycznia 1997 r. (I CKU 66/96, Prok.i Pr. 1997, nr 7-8, s. 32); w wyroku z dnia 15 listopada 1995 r. (I CRN 170/95, OSN 1996, nr 3, poz. 45); w wyroku z dnia 3 lutego 1995 r. (II CRN 162/94, OSN 1995, nr 6, poz. 100); w wyroku z dnia 11 stycznia 1995 r. (II CRN 148/94, OSN 1995, nr 4, poz. 70); w wyroku z dnia 22 listopada 1994 r. (II CRN 131/94, OSN 1995, nr 4, poz. 69); w wyroku z dnia 24 maja 1994 r. (I CRN 50/94, OSNC 1994, nr 12, poz. 246); w wyroku z dnia 20 maja 1976 r. (III CRN 373/75, OSNC 1977, nr 2, poz. 31).

małżonkowie mogą nadal pozostać z mocy orzeczenia sądu w rozdzielności majątkowej, kolejne zaś zawarcie małżeństwa z tą samą osobą po rozwodzie im tego nie umożliwia.

Skutek orzeczonej separacji w postaci powstania z mocy prawa rozdzielności majątkowej może rozciągnąć się na stosunki majątkowe małżonków po zniesieniu przez sąd separacji pomiędzy nimi. Art. 61⁶ § 3 zd. 2 k.r.o. umożliwia utrzymanie przez sąd w orzeczeniu znoszącym separację rozdzielności majątkowej pomiędzy małżonkami. Utrzymanie rozdzielności ma w tym wypadku charakter fakultatywny, a decyzję w tej kwestii ustawodawca pozostawia małżonkom, uzależniając dalsze pozostawanie przez nich w omawianym ustroju majątkowym od ich zgodnego wniosku. Taka regulacja może budzić pewne wątpliwości przy rozważeniu jej relacji do instytucji zniesienia wspólności majątkowej przez sąd na podstawie art. 52 k.r.o. Jak wyżej wskazano, sąd rozstrzygający sprawę na podstawie art. 52 k.r.o. musi stwierdzić istnienie ważnych powodów zniesienia wspólności, dbając przy tym o to, by nie dopuścić do pokrzywdzenia wierzycieli jednego lub obojga małżonków. Tymczasem, znosząc separację (art. 61⁶ § 3 k.r.o.), sąd orzeka o utrzymaniu pomiędzy małżonkami rozdzielności majątkowej na ich zgodny wniosek, nie badając motywów, jakimi się kierują, i nie dysponując możliwością sprawdzenia ich prawdziwości. Zagrożenie dla istniejących wierzytelności pojawi się oczywiście już z chwilą orzeczenia separacji, o ile jednak wprowadzenie pomiędzy małżonkami pozostającymi w separacji ustroju rozdzielności majątkowej wydaje się uzasadnione samą istotą instytucji separacji⁸, która kształtuje sytuację prawną małżonków żyjących w rozłączeniu, o tyle brak przekonujących racji przemawiających za potrzebą utrzymania rozdzielności orzeczeniem sądu znoszącym separację. Małżonkowie zgodnie wnoszący o zniesienie separacji pragną odbudować rodzinę i na nowo podjąć wspólne życie, ich wzajemne stosunki będą więc zazwyczaj bardzo dobre, co pozwoli im między innymi na umowne wprowadzenie rozdzielności, jeśli taka będzie ich wola. Ingerencja sądu wydaje się więc zbędna, a nadto może ułatwić nieuczciwym małżonkom pokrzywdzenie przyszłych wierzycieli jednego z nich.

Jak już wskazano powyżej, utrzymany orzeczeniem sądu ustrój rozdzielności majątkowej jest skuteczny *erga omnes*, a więc nie wymaga – jak

⁸ Por. J. P a n o w i c z - L i p s k a, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, PiP 1999, nr 10, s. 24.

w przypadku rozdzielnosci majątkowej ustalonej umownie – powiadomienia kontrahenta o jego istnieniu, dla skutecznego powoływania się na niego. Takie „zabezpieczenie się” na przyszłość przed mogącymi powstać długami zaciągniętymi przez jednego z małżonków, np. w związku z prowadzoną przez niego działalnością gospodarczą, nie było dotychczas *legitime* możliwe. W orzecznictwie ugruntował się pogląd, iż o istnieniu ważnego powodu zniesienia przez sąd wspólności majątkowej na podstawie art. 52 k.r.o. nie może przesądzać sama obawa, że w związku z podjęciem przez jednego z małżonków działalności gospodarczej może dojść do powstania długów, których zaspokojenia wierzyciele będą dochodzić z majątku wspólnego. Pogląd ten wyraził Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 15 listopada 1995 roku⁹, w którym podkreślił ponadto, iż „Upatrywanie ważnego powodu zniesienia przez sąd wspólności majątkowej na podstawie art. 52 k.r.o. w samej możliwości powstania w przyszłości długów związanych z działalnością gospodarczą podjętą przez jednego z małżonków podważa sens prawny ustawowego ustroju małżeńskiej wspólności ustawowej. Ustrój ten bowiem zakłada, że zaspokojenia z majątku wspólnego może żądać także wierzyciel, którego dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków (art. 41 § 1 k.r.o.). Natomiast nic nie stoi na przeszkodzie, aby małżonkowie prowadzący działalność gospodarczą wyłączyli umownie wspólność majątkową (art. 51 k.r.o.), jeżeli żywią obawę, że majątek dorobkowy dozna poważnego uszczerbku w razie niepowodzenia”. Podsumowując, uzyskanie przez małżonków orzeczenia separacji, a następnie jej zniesienia z utrzymaniem rozdzielnosci majątkowej pozwala małżonkom ominąć drogę procesu o zniesienie wspólności majątkowej na podstawie art. 52 k.r.o., w którym takiego skutku by nie osiągnęli. Takie uprzywilejowanie sytuacji małżonków pozostających uprzednio w separacji w stosunku do tych, którzy w niej nigdy nie pozostawali, wydaje się nieuzasadnione.

Ustrój rozdzielnosci majątkowej utrzymany orzeczeniem sądu znoszącym separację może być później zmieniony umową, podobnie jak w przypadku ustroju rozdzielnosci powstałego na mocy orzeczenia sądu, wydanego na podstawie art. 52 k.r.o. W gestii małżonków pozostaje więc ustanowienie w przyszłości ustroju wspólności majątkowej¹⁰.

⁹ Wyrok z dnia 15 listopada 1995 r. (I CRN 170/95, OSNC 1996, nr 3, poz. 45).

¹⁰ Takie stanowisko zajmuje także J. P a n o w i c z - L i p s k a, *Instytucja separacji...*, s. 27.

Omawiając majątkowe skutki zniesienia przez sąd separacji, należy także rozważyć sytuację, w której małżonkowie nie wystąpili z wnioskiem o utrzymanie pomiędzy nimi rozdzielności majątkowej. Art. 61⁶ § 2 stanowi, iż z chwilą zniesienia separacji ustają jej skutki. Rodzi się więc pytanie, jaki ustroj majątkowy powstanie wówczas pomiędzy małżonkami. Odpowiadając na nie, warto sięgnąć do poglądów reprezentowanych w doktrynie co do małżeńskich stosunków majątkowych po uchyleniu ubezwłasnowolnienia. Z góry wykluczyć trzeba pierwszy z nich, zaproponowany przez S. Breyera i S. Grossa¹¹, do którego przyłączył się J.St. Piątowski¹², o dalszym funkcjonowaniu w małżeńskich stosunkach majątkowych rozdzielności majątkowej powstałej uprzednio z mocy prawa. Przepisy o separacji bowiem, w przeciwieństwie do przepisów dotyczących ubezwłasnowolnienia, wskazują jasno, iż dla dalszego pozostawania przez małżonków w rozdzielności majątkowej po zniesieniu separacji konieczny jest najpierw ich zgodny wniosek, a następnie stosowne rozstrzygnięcie sądu w postanowieniu znoszącym separację. Rozważenia wymagają dwa pozostałe stanowiska. Według L. Steckiego¹³, z chwilą uchylenia ubezwłasnowolnienia następuje z mocy samego prawa przywrócenie ustroju majątkowego obowiązującego małżonków przed orzeczeniem ubezwłasnowolnienia. Stanowisko takie na gruncie przepisów o separacji zaprezentował J. Gajda¹⁴. Natomiast według poglądu reprezentowanego przez A. Dyonika oraz J. Pietrzykowskiego¹⁵ – uchylenie ubezwłasnowolnienia powoduje poddanie małżeńskich stosunków majątkowych *ex lege* ustrojowi wspólności ustawowej, jako najbardziej typowemu sposobowi ich regulacji. W odniesieniu do przepisów o separacji za taką interpretacją opowiedziała się J. Panowicz-Lipska¹⁶. Przekonującym wydaje się pogląd wyrażony przez L. Steckiego i J. Gajdę – skoro bowiem z chwilą zniesienia separacji ustają jej

¹¹ S. Breyer i S. Gross, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 256.

¹² J.St. Piątowski, *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Ossolineum 1985, s. 327-328 i 514.

¹³ L. Stecki, *Ustanie ustawowej wspólności...*, s. 27.

¹⁴ J. Gajda, *Instytucja separacji...*, s. 10.

¹⁵ Por. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 278.

¹⁶ J. Panowicz-Lipska, *Instytucja separacji...*, s. 27-28.

skutki stosunki pomiędzy małżonkami powrócić powinny do stanu sprzed jej orzeczenia. Poza tym, jak zauważył J.St. Piątowski¹⁷, powstanie wspólności ustawowej z mocy samego prawa możliwe jest tylko w momencie zawarcia małżeństwa (art. 31 k.r.o.). Przepisu takiego nie znajdujemy natomiast w ramach regulacji dotyczącej zniesienia separacji, która stanowi jedynie o ustaniu skutków separacji, co dodatkowo przemawia za przyjęciem poglądu o powrocie z chwilą zniesienia separacji do ustroju majątkowego obowiązującego przed jej orzeczeniem. Zazwyczaj będzie to powrót do wspólności ustawowej, jeśli jednak strony łączyła wspólność umowna bądź rozdzielnosc majątkowa – ich stosunki majątkowe powrócą do takiej właśnie formy ustroju majątkowego małżeńskiego.

W tym miejscu może pojawić się wątpliwość, czy gdyby poprzedzającym orzeczenie separacji ustrojem była rozdzielnosc majątkowa, małżonkowie mogliby skutecznie żądać utrzymania pomiędzy nimi rozdzielnosci w orzeczeniu znoszącym separację. Z jednej strony należałoby odmówić małżonkom prawa do wystąpienia z takim żądaniem z uwagi na jego bezprzedmiotowosc, zwłaszcza gdy istniejący wcześniej ustrój rozdzielnosci powstał z mocy orzeczenia sądu (art. 52 w zw. z art. 54 k.r.o.) czy wskutek ubezwłasnowolnienia jednego z małżonków (art. 53 w zw. z art. 54 k.r.o.). Z drugiej strony, zwłaszcza w sytuacji gdy obowiązująca przedtem rozdzielnosc majątkowa miała charakter umowny, nie można odmówić małżonkom prawa do żądania utrzymania orzeczeniem sądu tego samego ustroju, ale jednak o korzystniejszych dla nich skutkach, tylko dlatego, że wcześniej zawarli oni taką, a nie inną małżeńską umowę majątkową. Powstanie takiej niejednoznacznej sytuacji zdaje się wynikać z towarzyszącego ustawodawcy założenia, iż wcześniejszy ustrój był ustrojem wspólności majątkowej, na co wskazuje także sformułowanie przepisu art. 61⁵ k.r.o.

Jeśli skutkiem zniesienia separacji jest przywrócenie wspólności ustawowej lub umownej, powstały z powrotem ustrój małżeńskiej wspólności majątkowej obowiązuje na przyszłość, nie obejmuje więc przedmiotów majątkowych nabytych przez każde z małżonków w czasie obowiązującej ich rozdzielnosci. Przedmioty te będą mogły być w późniejszym czasie

¹⁷ J.St. Piątowski, *System prawa...*, s. 327-328 i 514.

włączone do wspólności z ograniczeniami wynikającymi z art. 49 k.r.o., jeśli małżonkowie wyrażą taką wolę, zawierając stosowną umowę majątkową o rozszerzeniu wspólności (art. 47 § 1 k.r.o.).

Na zakończenie tej części rozważań przyjrzyjmy się jeszcze skutkom, jakie wywołuje orzeczenie separacji względem szczególnego składnika mogącego wchodzić w skład majątku małżonków, jakim jest spółdzielcze prawo do lokalu mieszkalnego, uregulowane w art. 215 § 2 ustawy z dnia 16 września 1982 roku – Prawo spółdzielcze¹⁸. Zgodnie z treścią tego przepisu: „Spółdzielcze prawo do lokalu przydzielonego obojgu małżonkom lub jednemu z nich w czasie trwania małżeństwa dla zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych rodziny należy wspólnie do obojga małżonków bez względu na istniejące między nimi stosunki majątkowe. Jeżeli między małżonkami istnieje rozdzielność majątkowa, do wspólności spółdzielczego prawa do lokalu w kwestiach nieuregulowanych w przepisach niniejszego artykułu przepisy o wspólności ustawowej stosuje się odpowiednio”. Problem dotyczy tu zasadniczej kwestii – czy opisane powyżej prawo, po orzeczeniu przez sąd separacji, podzieli los innych składników majątku wspólnego małżonków, stając się ich współwłasnością w częściach ułamkowych, czy też nadal pozostanie we wspólności. Ustawodawca nie rozstrzyga wprost tego zagadnienia, pozostawiając je doktrynie i orzecznictwu. Za pierwszym poglądem przemawia treść przepisu art. 61⁴ § 1 k.r.o., który stanowi, iż orzeczenie separacji ma skutki takie, jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, chyba że ustawa stanowi inaczej. Wówczas należałoby przyjąć, iż wraz z prawomocnym orzeczeniem separacji, tak jak ma to miejsce w przypadku rozwodu, wspólność spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego ustaje, a przy tym, zgodnie z treścią przepisu art. 216 prawa spółdzielczego, małżonkowie zostają zobligowani, aby w terminie jednego roku zawiadomić spółdzielnię, któremu z nich przypadło spółdzielcze prawo do lokalu mieszkalnego, albo przedstawić dowód wszczęcia postępowania sądowego o podział tego prawa oraz dopełnić innych formalności niezbędnych do zachowania prawa do mieszkania. Po bezskutecznym upływie wskazanych w § 1 i 2 art. 216 terminów, spółdzielnia podejmie uchwałę o wygaśnięciu spółdzielczego prawa do lokalu. Wątpliwości dla przyjęcia

¹⁸ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (tekst jedn.: Dz.U. z 1995 r. Nr 54, poz. 288 ze zm.).

zarysowanego powyżej rozwiązania w kwestii wpływu orzeczenia separacji na losy spółdzielczego prawa do lokalu przysługującego małżonkom, w stosunku do których sąd orzekł separację, wzbudzają jednak już pierwsze słowa art. 216 prawa spółdzielczego w brzmieniu: „po ustaniu małżeństwa wskutek rozvodu lub unieważnienia małżeństwa...”, orzeczenie separacji nie powoduje bowiem ustania małżeństwa. Dlatego też bardziej adekwatnym do sytuacji majątkowej małżonków w separacji wydaje się przepis art. 215 § 3 prawa spółdzielczego, który stanowi, iż „Ustanie wspólności majątkowej w czasie trwania małżeństwa nie pociąga za sobą ustania wspólności spółdzielczego prawa do lokalu. Jednakże sąd, stosując odpowiednio przepisy o zniesieniu wspólności majątkowej, może na żądanie jednego z małżonków z ważnych powodów znieść wspólność tego prawa”. Przywołany przepis można by przy tym potraktować jako wyjątek od zasady z art. 61⁴ § 1 k.r.o., separację bowiem zaliczyć należy do katalogu – obecnie czterech znanych prawu polskiemu – wypadków ustania wspólności majątkowej w czasie trwania małżeństwa, a tym samym mieści się ona w hipotezie normy ujętej w art. 215 § 3 prawa spółdzielczego. Za stosownością takiej interpretacji przemawia także przewidziana w zdaniu drugim omawianego przepisu możliwość zniesienia z ważnych powodów wspólności tego prawa – małżonkowie w separacji nie będą więc musieli pozostać we wspólności prawa do lokalu, ale każdy z nich może wystąpić o jej zniesienie na podstawie art. 215 § 3 prawa spółdzielczego w zw. z art. 52 k.r.o., także w trakcie postępowania o orzeczenie separacji. Jak się wydaje, uwzględniając żądanie orzeczenia separacji, sąd powinien także uwzględnić co do zasady żądanie zniesienia wspólności prawa do mieszkania spółdzielczego. Jednym z ważnych powodów zniesienia wspólności jest bowiem separacja faktyczna¹⁹, a więc tym bardziej może go stanowić orzeczenie separacji pociągające za sobą doniosłe prawnie skutki w sferze praw majątkowych i osobistych małżonków, którzy w okresie separacji żyć będą w rozłączeniu.

¹⁹ Por. m.in. wyrok SN z dnia 13 maja 1997 r. (III CKN 51/97, OSNC 1997, nr 12, poz. 194); uchwała SN z dnia 28 maja 1973 r. (III CZP 26/73, OSNC 1974, nr 4, poz. 65); *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 273; L. S t e c k i, *Ustanie ustawowej wspólności...*, s. 13.

III. Dziedziczenie ustawowe

Artykułem 2 ustawy nowelizacyjnej z dnia 21 maja 1999 roku dodano do kodeksu cywilnego przepis art. 935¹ k.c. w brzmieniu: „Przepisów o powołaniu do dziedziczenia z ustawy nie stosuje się do małżonka spadkodawcy pozostającego w separacji”. Regulacja ta ma istotne znaczenie dla kształtu instytucji separacji z uwagi na zrównanie w dziedzinie prawa spadkowego sytuacji małżonka pozostającego w separacji z sytuacją małżonka rozwiedzionego. Nie wydaje się przy tym, by wprowadzenie przez ustawodawcę przedmiotowego przepisu było zbędne²⁰ z uwagi na treść art. 61⁴ § 1 k.r.o. (statuującego ogólną zasadę, iż orzeczenie separacji ma skutki takie, jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód). Gdyby bowiem nie wprowadzono przepisu art. 935¹ k.c., mogłaby powstać rozbieżność interpretacji odnośnie do kwestii – czy małżonek w separacji dziedziczy z ustawy po współmałżonku. Za negatywną odpowiedzią przemawiałaby wówczas treść art. 61⁴ § 1 k.r.o. Z przepisu tego można by wywodzić, że skoro małżonek rozwiedziony nie dziedziczy z ustawy po byłym współmałżonku, to – w braku odmiennej regulacji – również małżonek pozostający w separacji jest wyłączony od spadkobrania po drugim małżonku. Wydaje się jednak, iż byłaby to interpretacja zbyt daleko idąca, a tym samym na postawione pytanie należałoby udzielić odpowiedzi pozytywnej. Brak bowiem w kodeksie cywilnym konkretnego przepisu pozbawiającego małżonka rozwiedzionego prawa do dziedziczenia po eksmałżonku, który można by zastosować (poprzez art. 61⁴ § 1 k.r.o.) do małżonka w separacji. Sytuacja prawna małżonka rozwiedzionego wynika zaś z tego, iż od chwili prawomocnego orzeczenia rozwodu nie należy on już do kręgu spadkobierców ustawowych, gdyż przestaje być małżonkiem. Tymczasem orzeczenie separacji nie powoduje ustania małżeństwa, co sprawia, iż małżonkowi pozostającemu w separacji nadal przysługuje status małżonka, a tym samym należy on do grona spadkobierców ustawowych zmarłego (art. 931 i nast. k.c.).

²⁰ Odmienne stanowisko wyraziła J. P a n o w i c z - L i p s k a, *Instytucja separacji...*, s. 22-23, prezentując pogląd, iż wyłączenie małżonka od dziedziczenia z ustawy po drugim małżonku wynika z zasady zawartej w art. 614 § 1 k.r.o., a wprowadzenie odrębnego przepisu – art. 935¹ k.c. stanowi *superfluum* ustawowe.

Zasygnalizowany spór nie zaistnieje jednak wobec osobnej regulacji zawartej w art. 935¹ k.c. Z mocy tego przepisu małżonkowie, w stosunku do których uprawomocniło się orzeczenie separacji, nie dziedziczą po sobie nawzajem z ustawy aż do momentu uprawomocnienia się orzeczenia o zniesieniu separacji. Tak więc, jeśli śmierć jednego z nich nastąpi choćby w trakcie postępowania o zniesienie separacji czy też już po jej zniesieniu, ale przed uprawomocnieniem się stosownego postanowienia sądu – małżonkowie nie będą dziedziczyć po sobie z ustawy. Takie rozwiązanie może okazać się niekiedy krzywdzące, jak ma to miejsce w zarysowanej powyżej sytuacji. Jako inny przykład krzywdzącego charakteru takiej regulacji można wskazać na sytuację małżonka niewinnego rozkładu pożycia, w stosunku do którego sąd orzekł separację na żądanie małżonka wyłącznie winnego, co jest dopuszczalne w świetle przepisów o separacji (art. 61¹ k.r.o.). Wobec jej orzeczenia małżonek niewinny rozkładu pożycia, który mógłby doprowadzić do oddalenia powództwa o rozwód, zostanie pozbawiony prawa dziedziczenia z ustawy po współmałżonku. Oczywiście małżonek pozostający w separacji może sporządzić na rzecz współmałżonka testament. Mając jednak na względzie, iż separacja zostaje orzeczona wskutek zupełnego rozkładu pożycia (art. 61¹ § 1 k.r.o.), trudno spodziewać się ze strony jednego z małżonków podjęcia działań pozytywnych w postaci powołania drugiego małżonka do dziedziczenia po sobie, zwłaszcza że sporządzanie testamentów nie jest w Polsce powszechnym zwyczajem.

Przedstawiona regulacja może zatem budzić pewne wątpliwości. Być może lepszym rozwiązaniem byłoby pozostawienie małżonka w separacji w gronie osób dziedziczących z ustawy, a wyłączenie go spośród spadkobierców uprawnionych do zachowku (art. 991 § 1 k.c.). Wówczas małżonek pozostający w separacji, który wyraźnie nie życzyłby sobie, by współmałżonek uzyskał po jego śmierci z należącego do niego majątku przysporzenie majątkowe, mógłby sporządzić stosowny testament, mając przy tym pewność, iż nie tylko wyłącza drugiego małżonka od dziedziczenia, ale pozbawia go również roszczenia o zachówek, bez potrzeby wydziedziczenia, które zresztą w większości wypadków nie odniosłoby skutku wobec konieczności spełnienia warunków z art. 1008 k.c. Oczywiście i to rozwiązanie ma swoje słabe strony i w konkretnych okolicznościach faktycznych mogłoby okazać się niesłuszne. Część z tych sytuacji można by jednak wyeliminować, odwołując się do możliwości, jakie daje unormowanie za-

warte w art. 940 k.c., również znowelizowanym ustawą z dnia 21 maja 1999 roku. Na podstawie tego przepisu spadkobiercy małżonka, który wystąpił o separację z winy współmałżonka bądź jako strona pozwana wniósł o orzeczenie separacji z winy współmałżonka²¹, mogą żądać, by sąd wyłączył współmałżonka spadkodawcy od dziedziczenia po tym ostatnim, o ile żądanie separacji było uzasadnione. Jak się wydaje, przepis ten mógłby przy założeniu nieistnienia art. 935¹ k.c. znaleźć zastosowanie także w przypadku, gdyby separację faktycznie orzeczono, przy czym dowodem na zasadność separacji byłoby jej uprzednie orzeczenie.

Abstrahując od zarysowanej powyżej koncepcji, a przechodząc na grunt nowelizacji, która zmieniła art. 940 § 1 k.c., nadając mu brzmienie: „Małżonek jest wyłączony od dziedziczenia, jeżeli spadkodawca wystąpił o orzeczenie rozwodu lub separacji z jego winy, a żądanie to było uzasadnione.”, zauważyć należy, iż w znacznym stopniu poszerzyła ona zakres zastosowania niniejszego przepisu. To zaś skłania do rozważenia przesłanek zastosowania art. 940 k.c. po nowelizacji. W ogólnym zarysie przedstawiają się one następująco:

1) po śmierci spadkodawcy dochodzi do dziedziczenia z ustawy²²;

2) małżonek-spadkobierca dziedziczy z ustawy w zbiegu z innymi spadkobiercami ustawowymi (art. 940 § 2 zd. 2 k.c.);

3) pomiędzy małżonkami toczył się proces o rozwód lub separację; nie spełnia zaś wymogów zastosowania omawianej instytucji prowadzenie przez małżonków postępowania o separację w trybie nieprocesowym (art. 567¹-567³ k.p.c.), separacja jest bowiem wówczas orzekana na zgodny wniosek małżonków bez orzekania o winie rozkładu pożycia (art. 61³ § 2 k.r.o.), co powoduje automatycznie niespełnienie kolejnej przesłanki;

4) spadkodawca żądał orzeczenia rozwodu bądź separacji z winy współmałżonka bądź obojga małżonków²³ (nie zaś bez orzekania o winie

²¹ Por. orzeczenie SN z dnia 19 sierpnia 1983 r. (III CZP 38/83, OSNCP 1984, nr 2-3, poz. 27).

²² Wyłączenie od dziedziczenia może dotyczyć jedynie dziedziczenia ustawowego, co wynika z umiejscowienie art. 940 k.c. w tytule II księgi IV k.c., zatytułowanym *Dziedziczenie ustawowe* oraz z brzmienia art. 940 § 2 k.c. Jeśli więc spadkodawca powołał małżonka do dziedziczenia w testamencie, art. 940 k.c. nie znajdzie zastosowania. Por. także E. S k o w - r o Ń s k a, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, Warszawa 1995, s. 57.

²³ Tak SN w orzeczeniu z dnia 5 października 1954 r. (II CR 295/54, OSN 1955, nr 2, poz. 57) i w orzeczeniu z dnia 3 maja 1961 r. (II CR 286/60, OSPiKA 1962, poz. 77).

albo z wyłącznej winy spadkodawcy), przy czym nie jest konieczne, aby spadkodawca wystąpił z powództwem o rozwód lub separację. Warunek zostanie zachowany także wówczas, gdy zmarły był stroną pozwaną, ale na podstawie art. 439 § 3 k.p.c. zgłosił żądanie rozwodu albo separacji z winy strony przeciwnej²⁴. Wydaje się przy tym, iż wymóg ów zostanie spełniony także wówczas, gdy w procesie o rozwód pozwany spadkodawca żądał separacji bądź w procesie o separację domagał się rozwodu (z winy współmałżonka lub obojga);

5) żądanie rozwodu z winy małżonka-spadkobiercy było uzasadnione, co w skrócie oznacza, iż:

a) spełniono przesłanki niezbędne do orzeczenia rozwodu, tj. przesłankę pozytywną z art. 56 § 1 k.r.o. i nie wystąpiły przesłanki negatywne z art. 56 § 2 i 3 k.r.o., albo spełniono przesłanki niezbędne do orzeczenia separacji, tj. przesłankę pozytywną z art. 61¹ § 1 k.r.o. i nie wystąpiły przesłanki negatywne z art. 61¹ § 2 k.r.o.;

b) małżonek-spadkobierca faktycznie spowodował rozkład pożycia;

6) legitymowani czynnie współspadkobiercy zachowali termin do wytoczenia powództwa przewidziany w art. 940 § 2 *in fine* k.c., tj. termin sześciomiesięczny od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o otwarciu spadku, oraz roczny termin od otwarcia spadku.

Jak się wydaje, wszelkie poglądy prezentowane dotychczas w doktrynie i judykaturze, w ramach wykładni art. 940 k.c. przed nowelizacją²⁵, pozostają nadal aktualne i znajdują odpowiednie zastosowanie do jego interpretacji w obecnym brzmieniu. Ich dokładne przedstawianie i analiza nie są jednak celem niniejszego artykułu.

IV. Obowiązek wzajemnej pomocy i alimentacji

Orzeczenie separacji, podobnie jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, zwalnia małżonków na podstawie art. 61⁴ § 1 k.r.o. z wyrażonego w przepisie art. 27 k.r.o. obowiązku przyczyniania się do zaspokajania

²⁴ Tak SN w uchwale z dnia 19 sierpnia 1983 r. (III CZP 38/83, OSNC 1984, nr 2-3, poz. 27).

²⁵ Zob. m.in. J. G w i a z d o m o r s k i, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1985, s. 78; E. S k o w r o Ń s k a - B o c i a n, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1997, s. 50; J. S t. P i ą t o w s k i, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, s. 88-89; E. S k o w r o Ń s k a, *Komentarz...*, s. 56-57.

potrzeb założonej przez nich rodziny. W to miejsce – przepisem art. 61⁴ § 4 k.r.o. – ustawodawca wprowadza obowiązek alimentacyjny pomiędzy małżonkami pozostającymi w separacji w kształcie zbliżonym do regulacji tej kwestii w stosunku do małżonków rozwiedzionych (art. 60 k.r.o.). Jednocześnie ustawodawca w przepisie art. 61⁴ § 3 k.r.o. utrzymuje pomiędzy małżonkami w separacji obowiązek wzajemnej pomocy, wiążący ich przed orzeczeniem separacji z mocy przepisu art. 23 k.r.o., z tym że uzależnia jego konkretyzację od względów słuszności. Takiej regulacji nie przewidują przepisy normujące obowiązki małżonków rozwiedzionych.

A. Obowiązek alimentacyjny

Zgodnie z brzmieniem art. 61⁴ § 4 k.r.o.: „Do obowiązku dostarczania środków utrzymania przez jednego z małżonków pozostających w separacji drugiemu stosuje się odpowiednio przepisy art. 60, z wyjątkiem § 3”. Do sytuacji małżonków w separacji znajdzie zatem odpowiednie zastosowanie art. 60 § 1 i 2 k.r.o. Jak wiadomo, każdy z dwu przywołanych paragrafów art. 60 k.r.o. kształtuje niejako osobną postać obowiązku alimentacyjnego, zawierając odmienne przesłanki jego konkretyzacji. I tak na podstawie § 1 tego przepisu, alimentów żądać może małżonek, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia, a więc małżonek współwinny, niewinny oraz każdy z małżonków w wypadku, gdy sąd zaniechał orzekania o winie (art. 61³ § 1 k.r.o.) bądź orzekł separację w trybie nieprocesowym na podstawie zgodnego żądania małżonków (art. 61³ § 2 k.r.o.); pod warunkiem, że znajduje się on w niedostatku²⁶. Na podstawie zaś § 2 omawianego przepisu z roszczeniem alimentacyjnym może wystąpić małżonek pozostający w separacji, który w wyroku orzekającym separację został uznany przez sąd za niewinnego rozkładu pożycia, przy jed-

²⁶ W przedmiocie pojęcia niedostatku zob. m.in. wyrok SN z dnia 3 września 1998 r. (I CKN 908/97, Biuletyn SN 1999, nr 1, poz. 10); uchwała pełnego składu Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z dnia 16 grudnia 1987 r. (III CZP 91/86, OSNC 1988, nr 4, poz. 42); wyrok SN z dnia 25 września 1978 r. (III CRN 161/78, nie publikowany); wyrok SN z dnia 12 grudnia 1975 r. (III CRN 338/75, OSP 1977, nr 3, poz. 54); wyrok SN z dnia 19 maja 1975 r. (III CRN 55/75, OSNC 1976, nr 6, poz. 133) z głosem J.S. Piątkowskiego (NP 1977, nr 5, s. 677); wyrok SN z dnia 4 maja 1972 r. (III CRN 48/72, nie publikowany); *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 552-553; S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 230; J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1983, s. 256.

noczesnym obciążeniu winą drugiego z małżonków. Wówczas to małżonek niewinny nie musi znajdować się w niedostatku, ustawa wymaga jednak, by jego sytuacja materialna pogorszyła się znacznie wskutek orzeczonej separacji²⁷. Dla interpretacji pojęć zawartych w treści art. 60 § 1 i 2 k.r.o. w stosunku do małżonków pozostających w separacji (art. 61⁴ § 4 k.r.o.) znajdzie odpowiednie zastosowanie ich wykładnia ukształtowana na gruncie art. 60 § 1 i 2 k.r.o. w odniesieniu do sytuacji małżonków rozwiedzionych²⁸.

Rozważenia wymaga natomiast kwestia wyłączenia w przepisie art. 61⁴ § 4 k.r.o. zastosowania względem małżonków pozostających w separacji art. 60 § 3 k.r.o.. Nie podlega przy tym dyskusji wyłączenie odpowiedniego stosowania zdania 1 art. 60 § 3 k.r.o., traktującego o wygaśnięciu obowiązków alimentacyjnych pomiędzy małżonkami w razie zawarcia przez małżonka uprawnionego do otrzymywania środków utrzymania nowego małżeństwa. Odwołanie do tego przepisu byłoby bowiem niecelowe, ponieważ małżonkowie w separacji nie mogą zawrzeć małżeństwa (art. 61⁴ § 2 k.r.o.). Dyskusyjnym wydaje się natomiast wyłączenie zastosowania zdania 2 art. 60 § 3 k.r.o. Przepis ten stanowi o wygaśnięciu z upływem pięciu lat od orzeczenia rozwodu obowiązku alimentacyjnego małżonka rozwiedzionego, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia, a którego sąd obciążył uprzednio na podstawie art. 60 § 1 k.r.o. obowiązkiem dostarczania środków utrzymania drugiemu byłemu małżonkowi, przy czym uprawniony może zwrócić się do sądu o przedłużenie pięcioletniego terminu alimentacji, jeśli przemawiają za tym wyjątkowe okoliczności. Norma ta nie znajduje zastosowania do obowiązku alimentacyjnego pomiędzy małżonkami w separacji. Małżonek zobowiązany do alimentacji względem współmałżonka, z którym pozostaje w separacji, będzie zatem zobligowany do dostarczania mu środków utrzymania przez cały czas trwania sepa-

²⁷ W tej kwestii zob. m.in. wyrok SN z dnia 28 października 1980 r. (III CRN 222/80, OSNC 1981, nr 5, poz. 90) z głosem A. Szpunara (PiP 1982, nr 5-6, s. 147); uchwała pełnego składu Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z dnia 16 grudnia 1987 r. (III CZP 91/86, OSNC 1988, nr 4, poz. 42).

²⁸ Zob. m.in. uchwała pełnego składu Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z dnia 16 grudnia 1987 r. (III CZP 91/86, OSNC 1988, nr 4, poz. 42); *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 311-316; H. H a k, *Obowiązek alimentacyjny – komentarz*, Toruń 1995, s. 25-35.

racji, jeśli spełnione będą przesłanki z art. 60 § 1 k.r.o. Głównym uzasadnieniem dla takiej regulacji jest fakt, iż orzeczenie separacji nie powoduje ustania małżeństwa, które trwa nadal, co obliguje małżonków do zadbania przynajmniej o to, aby współmałżonek nie pozostawał w niedostatku.

Opowiedzenie się za bądź przeciwko zasadności takiego rozwiązania zależy będzie m.in. od spojrzenia na cel i funkcje instytucji separacji. Jak zauważył T. Smyczyński²⁹, można spojrzeć na nią dwojako: bądź jako na instytucję trwałą, stanowiącą wyłącznie surogat rozwodu, bądź jako remedium na poważny konflikt pomiędzy małżonkami, którzy nie chcą podejmować trwałej i definitywnej decyzji co do dalszego istnienia ich małżeństwa. W praktyce orzeczenie separacji może spełnić każdą z tych funkcji. I tak, jeśli małżonkowie będą traktować ją jedynie jako surogat rozwodu, omawiane zróżnicowanie skutków separacji i rozwodu może wydać się im krzywdzące. Natomiast dla małżonków, którzy zdecydują się na separację jako instytucję przejściową, w ramach której nie zrezygnują ze swojego małżeństwa, ale je niejako zawieszają, licząc na to, że czas rozłąki doprowadzi do złagodzenia konfliktów i pojednania, wspieranie małżonka znajdującego się w niedostatku nie powinno budzić sprzeciwu. Tym samym omawiana regulacja wyłączająca zastosowanie przepisu art. 60 § 3 k.r.o. wydaje się bardziej korespondować z drugą z zarysowanych powyżej funkcji separacji. Rozwiązanie to uważam za słuszne, sądzę bowiem, iż instytucja separacji ujmowana jako remedium na konflikt małżeński jest bardziej potrzebna niż odnajdowanie w niej surogatu rozwodu, a każdy z małżonków, pomimo pozostawania w konflikcie, powinien dostarczyć drugiemu niezbędnych środków utrzymania, o ile sam nie znajduje się w niedostatku.

Na zakończenie tej części rozważań warto poczynić krótką refleksję odnośnie do skutków zniesienia separacji w sferze omawianych obowiązków alimentacyjnych. Jak się wydaje, obowiązek wynikający z art. 61⁴ § 4 w zw. z art. 60 § 1 i 2 k.r.o. wygaśnie z chwilą zniesienia separacji (art. 61⁶ § 2 k.r.o.), a w jego miejsce powróci obowiązek przyczyniania się przez każdego z małżonków do zaspokajania potrzeb rodziny, której normalne funkcjonowanie przywracają przez swoją zgodną wolę zniesienia separacji.

²⁹ T. Smyczyński, *Kierunki reformy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, KPP 1999, z. 2, s. 308.

B. Obowiązek wzajemnej pomocy

Obok obowiązku alimentacji współmałżonka ustawodawca nakłada na małżonków pozostających w separacji obowiązek wzajemnej pomocy, o ile wymagają tego zasady słuszności (art. 61⁴ § 3 k.r.o.). Wprowadzenie niniejszej regulacji, której – jak wskazano powyżej – nie zawierają przepisy dotyczące skutków rozwodu, jest niewątpliwie wyrazem odmienności separacji jako instytucji podtrzymującej istnienie małżeństwa, które przeżywa kryzys, ale nadal trwa. Podobny obowiązek odnaleźć możemy wśród obowiązków małżeńskich wymienionych w treści przepisu art. 23 k.r.o., do których należą także: obowiązek wspólnego pożycia, wierności i współdziałania dla dobra rodziny, którą małżonkowie założyli. Z chwilą orzeczenia separacji powinny te przestają wiązać małżonków, co jest w pełni zasadne wobec zupełnego rozkładu pożycia pomiędzy nimi. Jednocześnie ustawodawca utrzymuje w stosunkach pomiędzy małżonkami w separacji obowiązek wzajemnej pomocy, co skłania do refleksji nad treścią tego pojęcia. Rodzi się pytanie, czy jest ono tożsame na gruncie obu przepisów, tj. art. art. 61⁴ § 3 k.r.o. i art. 23 k.r.o.

Na gruncie art. 23 k.r.o. próbę jego sprecyzowania podjął Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 18 września 1952 roku³⁰, w którym wskazał, iż „obowiązek wzajemnej pomocy obejmuje świadczenie współmałżonkowi w razie potrzeby pomocy materialnej w celu zapewnienia jednakowej stopy życiowej obojga małżonków oraz udzielenie mu moralnego wsparcia w przewyciężaniu trudności życiowych, w doznawanych niepowodzeniach, w chorobie, kalectwie, cierpieniu itp.” W innym orzeczeniu, tj. w wyroku z dnia 8 czerwca 1977 roku³¹ Sąd Najwyższy podniósł, iż „przewidziany w art. 23 k.r.o. obowiązek małżonków wzajemnej pomocy może w konkretnych okolicznościach stanowić podstawę do udzielenia małżonkowi ochrony prawnej przez nakazanie umożliwienia mu korzystania z lokalu mieszkalnego stanowiącego odrębny majątek współmałżonka”. W postanowieniu z dnia 5 maja 1967 roku³² Sąd Najwyższy zajął stanowisko, iż „mąż ma obowiązek pomocy wobec żony także w zakresie prowadzenia

³⁰ Orzeczenie SN z dnia 18 września 1952 r. (C 1283/52, OSN 1953, poz. 84).

³¹ Wyrok SN z dnia 8 czerwca 1977 r. (IV PRN 277/77, OSNC 1978, nr 3, poz. 53) z głosem M. Gersdorfa i M. Piekarskiego (NP 1979, nr 11, s. 94).

³² Postanowienie SN z dnia 5 maja 1967 r. (I CZ 37/67, nie publikowane).

przez nią procesów sądowych. Zniesienie wspólności ustawowej między małżonkami tego obowiązku nie niweczy”. Na uwagę zasługuje także wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 24 czerwca 1997 roku³³, o tezie w brzmieniu: „Przepis art. 23 k.r. i o. nakłada na małżonków między innymi obowiązek wzajemnej pomocy. Ten obowiązek ma szczególne znaczenie w niepomysłnych okolicznościach życiowych, w szczególności takich jak choroba. Porzucenie małżonka w ciężkiej chorobie, a więc wówczas gdy potrzebuje on specjalnie troskliwej opieki i serdecznego współczucia z reguły spotyka się ze sprzeciwem moralnym ze strony społeczeństwa”.

Po zapoznaniu się z przytoczonymi powyżej orzeczeniami przyjąć, jak sądzę, należy, iż zawarte w nich określenie obowiązku wzajemnej pomocy nie może być bezpośrednio przeniesione na grunt art. 61⁴ § 3 k.r.o. Już z istoty instytucji separacji i jej skutków wynika bowiem, że wymagania, jakie mogą być postawione małżonkom pozostającym w separacji, powinny być znacznie ograniczone w stosunku do tych, jakie stawia się małżonkom pozostającym we wspólnym pożyciu. Ponadto art. 61⁴ § 3 k.r.o. uzależnia je od względów słuszności, które muszą w danej sytuacji jasno przemawiać za powinnością udzielenia pomocy małżonkowi znajdującemu się w potrzebie, by można nimi obciążyć drugiego z małżonków w separacji. Pojęcie zasad słuszności użyte przez ustawodawcę wydaje się odpowiadać swym zakresem funkcjonującemu w prawie pojęciu zasad współżycia społecznego, rozumianych jako ogólnie uznane normy moralne, zawierające reguły postępowania w stosunkach między ludźmi³⁴.

Odnosząc się do wskazanych w powyżej przytoczonych orzeczeniach przykładów realizacji obowiązku wzajemnej pomocy na gruncie art. 23 k.r.o., spróbujmy bliżej określić zakres tego pojęcia względem małżonków w separacji (art. 61⁴ § 3 k.r.o.). Jak się wydaje, wykluczyć należy zobowiązanie do świadczenia współmałżonkowi pomocy w celu zapewnienia jednakowej stopy życiowej, a także możliwość żądania korzystania z lokalu mieszkalnego stanowiącego wyłączną własność małżonka, zwłaszcza jeśli sam w nim zamieszkuje, oraz obowiązek pomocy w prowadzeniu procesu

³³ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 24 czerwca 1997 r. (I ACr 162/97, OSA 1998, nr 9, poz. 42).

³⁴ Tak A. Szpunar, *Uwagi o nadużyciu prawa podmiotowego*, [w:] *II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej. Referaty i opracowania*, Poznań-Kluczbork 1999, s. 340.

sądowego czy załatwianiu innego rodzaju spraw służących ochronie interesów jednego z małżonków. W ograniczonym zakresie można by natomiast dopuścić potrzebę udzielenia wsparcia psychicznego – odmawiając go wobec codziennych zmagania i trudności życiowych, a przynajmniej w sytuacjach nadzwyczajnych, jak np. śmierć najbliższych, wypadek losowy powodujący kalectwo, bardzo ciężka choroba. W ograniczonym zakresie należy także dopuścić powstanie obowiązku materialnego wsparcia małżonka w wyjątkowo trudnych dla niego sytuacjach, jak np. konieczność przeprowadzenia kosztownej operacji dla ratowania życia i zdrowia, kalectwo, wypadek losowy w postaci katastrofy czy dotkliwej kradzieży całości lub znacznej części majątku itp. Powstanie takiego obowiązku pomocy w okolicznościach konkretnej sprawy mogłoby obciążyć także małżonka niewinnego względem winnego, przy założeniu oczywiście, że przemawiałyby za tym zasady słuszności.

Wyróżnienie obok wsparcia moralnego także zobowiązania do pewnych świadczeń materialnych, akceptowane na gruncie art. 23 k.r.o.³⁵, nie powoduje wejścia w sferę obowiązku alimentacyjnego. Nie dotyczy ono bowiem doraźnego wsparcia w niedostatku, ale udzielenia finansowej pomocy współmałżonkowi, który znalazł się w szczególnej potrzebie nie objętej treścią zobowiązania do alimentacji.

Sytuacja ulegnie gruntownej zmianie z chwilą zniesienia separacji. Stosowne orzeczenie sądu spowoduje bowiem zniesienie skutków separacji i powrót do stanu sprzed jej orzeczenia. Poszerzy się wówczas zarówno zakres pojęcia obowiązku wzajemnej pomocy, jak i katalog obowiązków małżeńskich ujęty w przepisie art. 23 k.r.o.

Przepisy odnoszące się do instytucji separacji weszły w życie zaledwie kilka miesięcy temu (tj. w dniu 16 listopada 1999 roku), dlatego też podjęta w niniejszym artykule problematyka majątkowych skutków separacji pozostaje nadal otwarta i doczeka się zapewne licznych wypowiedzi w nauce, ponad te, które już się ukazały. Istotny wkład wniesie w tę dziedzinę także praktyka stosowania prawa, która zweryfikuje faktyczną doniosłość poruszanych tu zagadnień.

³⁵ Por. m.in. orzeczenie SN z dnia 18 września 1952 roku, przywołane w przypisie 17, cytowane powyżej.